

Píše Kateřina Smyčková

(E*forum, 19. 03. 2025)

„Oč více se o tom debatuje, tím sílí můj dojem, že pouze mechanicky vyměňujeme starý termín *knihověda* za nové označení *knižní kultura*, aniž bychom se zamýšleli, zda a nakolik musí dojít ke změnám starých zadání, metodologie a výkladu,“ napsal Petr Voit roku 2014 v programové stati *Osobní apel ke koncepci, komplexnosti a interdisciplinárnímu charakteru knižní kultury* (viz [zde](#), s. 96). Vytyčil v ní zásadní koncepční změny, jimiž by knihověda měla projít: především omezení víceméně nahodilých časopiseckých studií ve prospěch monografických týmových prací, které systematicky a komplexně zkoumají krátké časové úseky minulosti (s. 99). Dále samozřejmě nechybí všemocné zaklínadlo interdisciplinarity. „Svorníkem knižní kultury“ by ale měla být „recepční teorie“, tedy dějiny čtenářství (s. 97). Od těchto změn si Voit sliboval revizi dosavadního chápání vývoje české, nebo spíše bohemikální vzdělanosti, knižní a literární kultury; zvláště oborová omezenost literární historie je mu zřejmě trnem v oku.

Snad se **Bořek Neškudla** (a laskavý čtenář) nezlobí, že začínám recenzi připomenutím jedenáct let starého textu jiného autora. Nehledě na to, že Voitovy práce jsou alfou i omegou Neškudlovy monografie (stačí se podívat do poznámkového aparátu), bylo by škoda vnímat tuto knihu mimo kontext fenoménu „knižní kultura“, jenž vévodí v posledním desetiletí nejen české knihovědě. Můžeme se nad ní ptát, zda se již knihovědné zkoumání vymanilo ze spárů suchopárného knihovnictví. Zda početné knihovědné publikace z posledních let vytvářejí nový obraz komplexního procesu, jakým je vznik a recepce knihy. Pozornost na sebe poutá zvláště ediční řada *Knižní kultura* nakladatelství Academia (od roku 2019), jež se zatím zaměřuje převážně na raný novověk a jejímž sedmým svazkem je právě Neškudlova ***Česká knižní kultura na cestě od rukopisu ke knižtisku***. Výčet publikací, které se vyjadřují ke knižní kultuře, by samozřejmě byl mnohonásobně delší, i když se soustředíme pouze na zkoumání knižní produkce středověku a raného novověku, s nímž bývá knihověda tradičně spojována. Připomenu jen některé syntézy aspirující na reprezentativní představení určitých úseků vývoje bohemikální knihy.

Dílo kolektivu autorů pod vedením M. Dragouna *Knižní kultura českého středověku* (viz [echo](#) z 5. 8. 2021) pokrývá - byť s četnými nedostatky - období téměř od počátků písemnictví v českých zemích až do roku 1500. Pro druhou polovinu 18. století a první polovinu století 19. může výborně posloužit monografie C. Madlové, M. Wögerbauera a P. Piši *Na cestě k „výborně zřízenému knihkupectví“* (Praha 2019), která vyšla jako první svazek výše zmíněné ediční řady. Patrně nejdůkladněji je z hlediska knižní kultury zpracováno „dlouhé 16. století“, přesněji řečeno období od počátků českého

knihtisku až po předbělohorský humanismus, a to zvláště díky P. Voitovi. Znovu připomínám, že jsem musela mnohé opominout, ale přesto ve výzkumech bohemikální knižní kultury zeje nápadná mezera, již lze velmi zhruba označit jako „baroko“.

Neškudlova *Česká knižní kultura*, přestože velmi kvalitní, metodologicky dobře zpracovaná a bohatá na prameny, tak mírně zaniká v řadě podobných publikací. Paradoxně by jí možná prospělo faktografické a snad i stylistické odlehčení – mohla by pak sloužit jako čtenářsky vstřícný, srozumitelný příběh počátků českého knihtisku, např. pro studenty na vysokých školách či širší veřejnost. Takto zřejmě zůstane ve stínu mohutných publikací, jako je *Encyklopedie knihy* (Praha 2006) a *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí* (Praha 2013, 2017). Byla by to škoda, neboť Neškudla se soustředí na zlomové období mediální revoluce a shrnuje její důležité, avšak málo připomínané aspekty; mj. to, že (alespoň zpočátku) se jako přelomové příliš nejevilo. Že se nejednalo o mocné a vítězné tažení nového média, ale jeho zdoluhavé, opatrné a leckdy neúspěšné prosazování. Že předpokladem rozšíření knihtisku v evropských zemích nebyl jen Gutenbergův vynález, ale i dobové sociokulturní nastavení a další podmínky – např. rozmach papírenského průmyslu, rozvoj univerzit a tichého čtení jako důležité změny v preferencích čtenářských strategií. Neškudla také upozorňuje na jazyková specifika bohemikálního knihtisku a společenské a kulturní problémy vyplývající z konzervativnosti husitské kultury.

Dokonale prokreslenému obrazu počátků českého knihtisku tak myslím chybí jen dvě zásadní věci: větší zohlednění filologických disciplín a alespoň minimální přesah nad zvolený časový úsek. Neškudla sice věnuje pozornost i literárněhistorickým otázkám (kapitola 3), nicméně se s mírnou nadsázkou zdá, že posledním bohemistou, jehož práce stojí za citování, byl Jaroslav Kolár. Očekávala bych zohlednění alespoň nedávno vydané encyklopedie českého humanismu *Companion to Central and Eastern European humanism – Czech Lands* (viz [echo](#) z 15. 9. 2021), jež se dotýká mnohých témat Neškudlovy knihy. Metodologickou základnu (nejen) ohledně vztahu rukopisů a tisků by jistě mohly obohatit práce z okruhu tzv. nové filologie (B. Cerquiglini aj.); z českého prostředí připomeňme přinejmenším publikace Aleny A. Fidlerové, např. studii *Rukopisná kultura Čech 17. a 18. století v zrcadle muzejních sbírek* (viz [zde](#), 2013), v níž jsou také přehledně shrnuty metodologické impulzy zahraničního bádání.

Právě na otázce vztahu rukopisů a knihtisku se ukazuje druhá výraznější slabina knihy B. Neškudly. Důkladné zpracování kratších časových úseků, postulované P. Voitem, jistě dává smysl; hrozí však, že se při tom ztratí kontinuita celého příběhu „printing revolution“, řečeno slovy E. Eisensteinové. Neškudla uvádí, že nástup evropského knihtisku byl pozvolný a obě média, tištěné i rukopisné, koexistovala ještě několik desetiletí (s. 117). Jak ale ukazují četné práce zahraniční i české, příběh rukopisného publikování „několika desetiletími“ zdaleka nekončí. Zejména je v této souvislosti třeba zmínit projekt *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách* (Praha 2003, 2007), jehož průběžné výsledky shrnuje výše uvedená práce A. Fidlerové. V ní nalezneme mj. vyčíslení rukopisů v českých muzejních sbírkách:

zatímco do roku 1600 a ještě krátce poté je jich jen minimální množství – jak bychom předpokládali při vítězném tažení knihtisku –, během 17. století jejich produkce nečekaně dramaticky stoupá a vrcholí ve století 18. Zdá se tedy, že rukopis dokázal knihtisku konkurovat mnohem déle – přesněji řečeno dokázal to v některých oblastech textové produkce či žánrech. Výraznou část těchto mladších rukopisů tvoří modlitební knihy; to vede k otázkám o vzájemné souvztažnosti žánru, čtenářské obce a média. Zde opět přichází ke slovu filologie, ať už je knihovědcům milá, či nikoli.

Podobné rozpaky jako u Neškudlovy knihy vzbudila před několika lety kniha se slibným titulem *Paralelní existence: Rukopisy a tisky v českých zemích raného novověku* (viz [echo](#) z 13. 11. 2021), druhý svazek edice *Knižní kultura*. Slibovaná interdisciplinarita se v ní roztrýštila do úzce specializovaných studií, které se až na vzácné výjimky zabývaly pouze 16. stoletím. Cestu, kterou urazila knihověda za zkoumáním knižní kultury, rozhodně nelze bagatelizovat, jak dokládá právě precizní monografie B. Neškudly. Cílem této cesty však nemůže zůstat ani rok 1600, ani minuciózní zkoumání nejrůznějších aspektů vzniku a recepcce knihy. Pokud nemá knihověda zůstat suchopárnou vědou a chce vypovídat o kultuře, mohla by se od zatracované literární historie inspirovat alespoň v jednom: vyprávět příběh. Opustit žánr soupisů, slovníků a encyklopedií, jichž máme díky mravenčí práci knihovědců ne-li dost, tedy alespoň mnoho, a vydat se na neméně dobrodružnou cestu ke čtenáři. Provést jej pralesem knižní kultury od počátku až k dnešnímu čtenáři.

Bořek Neškudla: *Česká knižní kultura na cestě od rukopisu ke knihtisku*. Praha: Academia, 2025, 216 s.

www.ipsl.cz